

Катарина Радовановић
(Универзитет у Новом Саду,
Филозофски факултет, Одсек за српски
језик и књижевност)

Изворни научни рад
УДК: 811.163.41(091)
811.163.41'373.46:616"18"
DOI 10.19090/prj.2021.52.127-146

МЕДИЦИНСКИ ТЕРМИНИ У *КРАТКОМ ПОКУШЕНИЈУ О КАЛАМЛЕЊУ КРАВЉИ БОГИЊА ЈОЖЕФА САТМАРИЈА (1818) И ТОРЖЕСТВЕНОМ ЛЕКАРСКОМ СОЧИНЕНИЈУ О ХРАНИТЕЛНОЈ БОГИЊИ ЂОРЂА ПАНТЕЛИЋА (1832)*¹

САЖЕТАК

У раду је анализирана медицинска терминологија (знаци, болести, њихови симптоми и лечење) у делима *Кратко покушеније о каламлењу крављи богиња Јожефа Сатмарија* из 1818. године и *Торжествено лекарско сочиненије о хранителној богињи Ђорђа Пантелића* из 1832. године. Поред основних напомена о терминологији, у раду су наведени подаци о аутору и језику којим је текст написан. Забележен термилошки систем анализиран је према структури и пореклу, те упоређен са термилошким системом савременог српског језика ради утврђивања разлога за очување и/или губљење одређених термина.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: терминологија, термилошки систем, медицински називи, медицина, 19. век.

1. Увод

Предмет овог рада је анализа термина из области медицине у делима *Кратко покушеније о каламлењу крављи богиња Јожефа Сатмарија* из 1818. године и *Торжествено лекарско сочиненије о хранителној богињи Ђорђа Пантелића* из 1832. године.

¹ Истраживање представља скраћену верзију мастерског рада из наставног предмета Лексика предстандардне епохе развоја српског књижевног језика, а рађено је под менторством проф. др Исидоре Бјелаковић.

Анализа је спроведена на укупно 93 стране, при чему дело *Кратко покушеније о каламлењу крављи богиња* садржи 68 страна, а *Торжествено лекарско сочиненије о хранителној богињи* 25 страна.

Основни задатак истраживања јесте издвајање медицинских термина и њихова обрада у виду речника. Прикупљена грађа подељена је потом по семантичким пољима да би била анализирана на основу порекла термина и њиховог односа према стању у савременом термилошком систему српског језика.

У сврху утврђивања порекла забележених термина коришћени су следећи речници: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* Петра Скока (Skok 1971–1974), *Leksikon stranih reči i izraza* Милана Вујаклије (Vujaklija 1986), *Речник српскохрватског књижевног језика* (1990) и *Rječnik hrvatskoga ili sprskog jezika JAZU* (1880–1976).

Приликом упоређивања ексцерпираних грађе са савременим термилошким системом коришћени су *Вишејезички медицински речник* (Костић 1987), *Медицински лексикон* (1983) и *Речник српског језика* (2011).

Циљ овог истраживања је компарација забележене медицинске терминологије са савременим термилошким системом како би се утврдили разлози за очување и/или губљење одређених термина.

1.2. Медицинска терминологија

Корене српске медицинске терминологије налазимо у 12. и 13. веку када се јављају први медицински текстови. Ти текстови су преводи дела из области старогрчке медицине или преводи медицинских списа западне Европе (Драганић – Брадић 1996: 123–124).

У 14. веку у српској медицинској терминологији среће се доста преведених медицинских термина са грчког језика, док 15. век карактеришу посрбљени или чисти латински термини. Наведене различитости упућују на закључак да је временски период који спада у време живота и непосредно после смрти Светог Саве обележен стварањем и неговањем аутономне српске медицинске терминологије (Исто: 124).

Језик који се користи у медицини на територији Србије веома је неуједначен, што је последица утицаја различитих страних језика. Насупрот овоме, један део термилошког система репрезентован је терминима који

показују континуитет од најстаријих списа, нпр. лексема *болница*, коју налазимо још у списима Светога Саве (Јеленковић 2011: 213).

Формирање медицинске терминологије може да има двоструке последице: (1) позитивне: обогаћивање језика (навикнутост на стране речи, њихова одомаћеност), и (2) негативне: осиромашивање српског језика због прихватања и увођења страних речи у свакодневни говор лекара и између лекара и болесника иако постоје одговарајуће речи у српском језику (Исто: 219–220).

С обзиром на поменуто различитост извора из којих потичу термини који чине окосницу српског медицинског термилошког система, Г. Штасни (2001: 30) закључује да је стандардизација медицинског термилошког система донекле специфична. Наиме, постоје две фазе у стандардизацији медицинске терминологије. Прва фаза је трајала крајем 18. и у првој половини 19. века и њу карактерише посрбљавање стране терминологије – у првом реду грчких и латинских речи, а турских и немачких спорадично. Друга фаза се надовезује на прву. Њена основна одлика је интеграција домаће и научне грчко-латинске терминологије. Ова фаза је допринела да народна терминологија уђе у употребни стандард (Исто).

2. Лексикографска обрада

2.1. Макроструктура речника

Макроструктуру речника чине сви они елементи који се везују за речник у целини.

У овом раду обрађени су именички термини. С обзиром на то да је понекад веома тешко уочити границу између глагола као лексеме општег лексичког фонда и глагола у функцији термина, они нису анализирани. Поред једночланих термина, статус одреднице у речнику имају и вишечлане термилошке јединице у чијој структури се налазе именице:

- придев + именица: *сврабна влага, златна жила*;
- именица + придев: *грозница желудна, зло жљездовно*;
- именица + именица: *теченије бала, трзање жила*;
- придев + придев + именица: *лажна кравља оспа, природне меурне богиње*.

Будући да је у питању термиолошко-медицински речник и да је оваква врста речника намењена широј читалачкој публици која је заинтересована за овакву тематику (Бјелаковић 2017: 198), одреднице су транскрибоване и уређене према азбуци стандардног српског језика.

2.2. Микроструктура речника

Микроструктура речника садржи следеће лексикографске елементе који чине лексикографски чланак:

1. транскрибовану одредницу (једночлани термин или фразни термин), маркирану болдом;
2. граматичку информацију (обележје рода уз именицу – м, ж, с);
3. порекло термина (у виду скраћенице);
4. регистровану форму у оригиналу (дату у угластим ортографским заградама);
5. дефиницију (у курсиву);
6. потврду са (ширим) контекстом у којем је пример забележен, с иницијалима аутора, годином и бројем странице на којој се потврда налази.

Ради лакше читљивости и посебног наглашавања, одредница је маркирана болдом и верзалом (великим подебљаним словима), а дефиниција је дата у курсиву (укошеним словима).

Лексикографски чланак у речнику могао би се представити на следећи начин:

термин / фразни термин граматичка информација. порекло термина. <регистрован оригинални графички израз термина> *значење*. контекст (иницијали аутора, година и број странице).

Пример лексикографског чланка:

БАЛА ж. ром. <бала*> *слуз уста и носа, слина*. – После пакъ некога времена послѣдоваће различита неутолима, неизтрпима смрадна трбухо чишѣня, исто тако изъ носа бале, отоцы на врату, склонѣны на

трулежъ, пагубне гукѣ; млогима тако уста изтруну, да имъ и месо поиспада из медь костію, и виде имъ се зуби; ето тако найпосле и самимъ првима одбачена рана постану (ЈС 1818: 12).

Термини су дати у свом основном облику (у номинативу једине). Након одреднице и граматичке информације, наводи се регистрована форма у оригиналу, дата у ортографским заградама < >, чиме се омогућава провера транскрипционог решења термина, али и стиче јаснији увид у граfiјско решење оригинала.

Следећи елемент реченичног чланка представља дефиниција. Дефиниције су описне, синонимске или комбиноване, а њихов одабир зависи од самог термина.

Потврду оригинала чини оптимални контекст, при чему је под минималном дужином подразумевана реченица. Део контекста који није релевантан приликом потврђивања обележава се угластом заградом и трима тачкама [...].

2.3. Напомене о транскрипцији

Одреднице у речнику транскрибоване су савременом српском ћирилицом, према начелима *Правописа српског језика* (Пешикан – Јерковић – Пижурица 2010). Уз сваку графему наведени су подаци о одговарајућој гласовној вредности и илустративни примери из анализираних дела.

Ортографским заградама < >, у напоменама које следе, означавају се графеме и правописни план текста, док се косе заграде / / употребљавају приликом обележавања језичких јединица (фонема, морфема, лексема). У угластим заградама [] (тзв. фонетским) региструје се реконструисан изговор језичке јединице (уп. Суботић 2007а: 205; Суботић 2008 према Бјелаковић 2017):

- графема <ѣ> у позицији између два консонанта транскрибована је у гласовној вредности [e] (<лѣкаръ, прилѣпчива болестъ, лѣкарство> : [лекар, прилепчива болест, лекарство]);
- групе <лѣ, нѣ> употребљене су у гласовној вредности [je, ne] (<шулѣва болестъ, трзанѣ жила> : [шуљева болест, трзање жила]);

- група <ле> код глаголских именица на -ије транскрибована је у гласовној вредности [le] (<запаленіє, изцѣленіє> : запаленије, исцеленије)];
- графемском групом <лъ> означава се палаталност сонанта [lʲ] у позицији на крају речи и слога (<кравља оспа, кашаль, каламљење> : [кравља оспа, кашаль, каламљење]);
- графијском групом <нь> у позицији на крају слога и речи углавном се означава палаталност сонанта [ɲ] (<бунцање, коњска болест > : [бунцање, коњска болест]).

У наредној табели приказане су гласовне вредности следећих графема / графемских група:

Табела 1: Гласовне вредности графема / графемских група

ГРАФЕМА / ГРАФЕМСКА ГРУПА	ГЛАСОВНА ВРЕДНОСТ
<ля, ня>	[lʲa, ɲa]: <боля, горня кожаца>
<я>	[ja]: <пятно>
<ю>	[ju]: <куваюћи судићи, боля очію>
<е> на почетку слога, иза вокала	[je]: <дуготраєћа болест>
<і>	[i]: <лаксір>
<и> иза консонанта	[i]: <пльувотечение>
<ь>	[i]: <лишаевы>
<ћ>	[ć]: <бесноћа>
<дж>	[dʒ]: <бела джигерица, белоджигерична хектика>
<й>	[j]: <гной>
<ъ, ь>	Без гласовне вредности, ортографска функција маркирања краја речи: <болесть, ракь, трулежь>

3. Анализа речника

Регистрован је 141 термин (именице и именичке синтагме) из области медицине. Статус термина имају 82 једночлана термина и 59 вишечланих терминолошких јединица. Како би се стекао увид у области медицинске

терминологије забележеног система, термини су подељени у следећа тематска поља:

1. Општи називи за болести, симптоме и знаке (65): *БОЛ, БОЛЕСНИК, БОЛЕСТ, БОЛЕШТИНА, БОЉА, БУБУЉИЦА, БУНЦАЊЕ, ВАТРА, ВЛАГА, ВОДЕНА БОЛЕСТ, ВРУЋИНА, ГНОЈ, ГРОЗА, ГРОЗНИЦА, ГРЧ, ДЕБЉИНА, ДИЈЕТЕТИКА, ДРКТАВИЦА, ДУГОТРАЈЕЋА БОЛЕСТ, ЗАГНОЈЕНИЈЕ, ЗАПАЛ, ЗАПАЛЕНИЈЕ, ЗАПАЛНОСТ, ЗИМА, ЗНАК, ЗНОЈ, ИСЦЕЛЕНИЈЕ, КАЛАМЛЕЊЕ, КАЛАМЉЕЊЕ, КАЛАМЊЕЊЕ, КРАСТА, ЛЕК, ЛЕКАР, ЛЕКАРНО СРЕДСТВО, ЛЕКАРСКО СРЕДСТВО, ЛЕКАРСТВО, МЕУР, НАЗЕБ, НАКАЛАМЛЕЊЕ, НАКАЛАМЉЕНИК, НЕМОЋНА БОЉЕТИЦА, ОЗЕБ, ОТОК, ПЈАТНО, ПОКВАРЕНА КРВ, ПОЛЕЧА, ПРЕБОЛОВАЊЕ, ПРИЛЕПЉИВАЊЕ, ПРИЛЕПЧИВА БОЛЕСТ, ПРИЛЕПЧИВА БОЉА, ПРИЛЕПЧИВОСТ, ПРИЦЕПЉИВАЊЕ, ПУЗИР, РАНА, РУМЕН, СВРАБНА ВЛАГА, СМРТНА НЕСВЕСТИЦА, СОЛНА ЧИШЋЕЊА, ТРЕСАВИЦА, ТРЗАЊЕ ЖИЛА, ТРОВАЊЕ, ТРУЛЕЖ, ФЛЕКА, ЦРВЕНА ПЈАТНА, ШКОРБУТ.*
2. Оториноларингологија (4): *БАЛА, БАЛАБАН, ГУКА, ТЕЧЕНИЈЕ БАЛА.*
3. Офталмологија (1): *БОЉА ОЧИЈУ.*
4. Неурологија (5): *БЕСНОЋА, ГЛАВОБОЉА, ЖИВОСТ ЖИЛА, НЕВРОСНИ ФРАС, ШЛОГ.*
5. Гастроентерологија (15): *БЉУВАЊЕ, ГРОЗНИЦА ЖЕЛУДНА, ГРОЗНИЦА ЖУЧНА, ЗАПАЛЕНИЈЕ ЖЕЛУЦА, ЗЛАТНА ЖИЛА, КУВАЈУЋИ СУДИЋ, ЛАКСИР, ПЉУВОТЕЧЕНИЈЕ, ПОМОРНА БОЛЕСТ, СРДОБОЉА, ТРБОЛИВ, ТРБУВА ТЕЧЕНИЈЕ, ТРУЛА ГРОЗНИЦА, ШУЉ, ШУЉЕВА БОЛЕСТ.*
6. Дерматовенерологија (9): *БОЉА КОЖЕ, ГОРЋА КОЖИЦА, ИЗБИЈЕНИЈЕ, КОЊСКА БОЛЕСТ, ЛИШАЈ, ОСИП ПРОЕ, ОСИПАЊЕ, ОСИПНА БОЉЕТИЦА, ЧИР.*
7. Пулмологија (6): *БЕЛА ЦИГЕРИЦА, БЕЛОЦИГЕРИЧНА ХЕКТИКА, ГРОЗНИЦА КАТАРАЛНА, ЗАПАЛЕНИЈЕ БЕЛЕ ЦИГЕРИЦЕ, КАШАЉ, ХЕКТИКА.*
8. Онкологија (2): *БУБА, РАК.*
9. Урологија (1): *МОКРОЋА.*

10. Реуматологија и ортопедија (5): *ЕНГЛЕСКА НЕМОЋ, ЕНГЛЕСКИ УДИ, КОСТОБОЉА, ПОКВАРЕНИЈЕ КОСТИЈУ, ТРУЛЕЖ КОСТИЈУ.*
11. Инфектологија (21): *БОГИЊЕ, БОЛЕСТ РУЖЕ, ДЕТИЊЕ БОГИЊЕ, КРАВЉА ОСПА, КРАВЉЕ БОГИЊЕ, КУГА, ЛАЖНА БОГИЊА, ЛАЖНА КРАВЉА ОСПА, ОСИП БОГИЊАСТИ, ОСПИЦА, ПРАВА КРАВЉА ОСПА, ПРИРОДНЕ МЕУРНЕ БОГИЊЕ, ПРОКАЖЕНИЈЕ, ПУЗИРНИ ОСИП, СКЕРЛЕТИНА, СКЕРЛЕТНЕ БОГИЊЕ, ХРАНИТЕЛНА БОГИЊА, ЦРВЕНЕ БОГИЊЕ, ЦРВЕНОБОБИЧНА БОЛЕСТ, ЧОВЕЧИЈА БОГИЊА, ШУГА.*
12. Ендокринологија (2): *ЗЛО ЖЉЕЗДОВНО, МЛЕЧНА ЖЛЕЗДА.*
13. Кардиологија (5): *ЖИЛИЦА, КРВОТЕКУЋИ СУД, КРВОТОК, СОСУД УСИСАТЕЛНИ, УВЛАЧЕЋИ СУДИЋИ.*

3. 1. Порекло термилошког система

На основу порекла, термилошке јединице могу се сврстати у следеће групе: 1. термини домаћег порекла; 2. славенизми и славеносрбизми (хбриди); 3. термини страног порекла: а) грецизми, б) латинизми, в) германизми, г) романизми и д) турцизми; 4. вишечлане термилошке јединице чије су компоненте различитог порекла.

1. Термини домаћег порекла

Међу забележеном грађом издвојени су следећи термини домаћег порекла (103):

БЕСНОЋА, БЉУВАЊЕ, БОГИЊЕ, БОЛ, БОЛЕСНИК, БОЛЕСТ, БОЛЕСТ РУЖЕ, БОЛЕШТИНА, БОЉА, БОЉА КОЖЕ, БОЉА ОЧИЈУ, БУБА, БУБУЉИЦА, БУНЦАЊЕ, ВАТРА, ВЛАГА, ВОДЕНА БОЛЕСТ, ВРУЋИНА, ГЛАВОБОЉА, ГНОЈ, ГОРЊА КОЖИЦА, ГРОЗА, ГРОЗНИЦА, ГРОЗНИЦА ЖЕЛУДНА, ГРОЗНИЦА ЖУЧНА, ГРЧ, ГУКА, ДЕБЉИНА, ДЕТИЊЕ БОГИЊЕ, ДРКТАВИЦА, ДУГОТРАЈЕЋА БОЛЕСТ, ЕНГЛЕСКА НЕМОЋ, ЕНГЛЕСКИ УДИ, ЖИВОСТ ЖИЛА, ЖИЛИЦА, ЗАПАЛ, ЗАПАЛНОСТ, ЗИМА, ЗЛАТНА ЖИЛА, ЗЛО ЖЉЕЗДОВНО, ЗНАК, ЗНОЈ, КАЛАМЛЕЊЕ, КАЛАМЉЕЊЕ, КАЛАМЊЕЊЕ, КАШАЉ, КОЊСКА БОЛЕСТ, КОСТОБОЉА, КРАВЉА ОСПА, КРАВЉЕ БОГИЊЕ, КРВОТЕКУЋИ СУД, КРВОТОК, КУВАЈУЋИ СУДИЋ, КУГА, ЛАЖНА БОГИЊА, ЛАЖНА

КРАВЉА ОСПА, ЛЕК, ЛЕКАР, ЛЕКАРНО СРЕДСТВО, ЛЕКАРСКО СРЕДСТВО, ЛЕКАРСТВО, ЛИШАЈ, МЕУР, МОКРОЋА, НАЗЕБ, НАКАЛАМЛЕЊЕ, НАКАЛАМЉЕНИК, НЕМОЋНА БОЉЕТИЦА, ОЗЕБ, ОСИП БОГИЊАСТИ, ОСИП ПРОЕ, ОСИПАЊЕ, ОСИПНА БОЉЕТИЦА, ОСПИЦА, ОТОК, ПОКВАРЕНА КРВ, ПОМОРНА БОЛЕСТ, ПРАВА КРАВЉА ОСПА, ПРЕБОЛОВАЊЕ, ПРИЛЕПЉИВАЊЕ, ПРИЛЕПЧИВА БОЛЕСТ, ПРИЛЕПЧИВА БОЉА, ПРИЛЕПЧИВОСТ, ПРИРОДНЕ МЕУРНЕ БОГИЊЕ, ПРИЦЕПЉИВАЊЕ, РАК, РАНА, РУМЕН, СВРАБНА ВЛАГА, СМРТНА НЕСВЕСТИЦА, СРДОБОЉА, ТРБОЛИВ, ТРЕСАВИЦА, ТРЗАЊЕ ЖИЛА, ТРОВАЊЕ, ТРУЛА ГРОЗНИЦА, ТРУЛЕЖ, ТРУЛЕЖ КОСТИЈУ, УВЛАЧЕЊИ СУДИЋИ, ЦРВЕНЕ БОГИЊЕ, ЦРВЕНОБОБИЧНА БОЛЕСТ, ЧИР, ЧОВЕЧИЈА БОГИЊА, ШУЉ, ШУЉЕВА БОЛЕСТ.

Табела 2: Нумерички приказ термина домаћег порекла на основу припадности тематском пољу

Општи називи за болести, симптоме и знаке	52
Инфектологија	15
Гастроентерологија	11
Дерматовенерологија	8
Реуматологија и ортопедија	4
Кардиологија	4
Неурологија	3
Онкологија	2
Ендокринологија	2
Оториноларингологија	1
Офталмологија	1
Пулмологија	1
Урологија	1

2. Славенизми и хибриди

У речнику су забележени следећи славенизми (13):

ЗАГНОЈЕНИЈЕ, ЗАПАЛЕНИЈЕ, ИЗБИЈЕНИЈЕ, ИСЦЕЛЕНИЈЕ, ПЈАТНО, ПЉУВОТЕЧЕНИЈЕ, ПОЛЕЧА, ПРОКАЖЕНИЈЕ, ПУЗИР, СОСУД УСИСАТЕЛНИ, ТРБУВА ТЕЧЕНИЈЕ.

Табела 3: Нумерички приказ славенизам и хибрида на основу припадности тематском пољу

Општи називи за болести, симптоме и знаке	6
Гастроентерологија	2
Дерматовенерологија	1
Инфектологија	1
Кардиологија	1
Ендокринологија	1

3. Термини страног порекла

У речнику су забележени следећи термини страног порекла (11):

- а) грецизми (1): *ДИЈЕТЕТИКА*;
- б) латинизми (4): *КРАСТА, ЛАКСИР, ШКОРБУТ, СКЕРЛЕТИНА*;
- в) германизми (3): *ХЕКТИКА, ФЛЕКА, ШЛОГ*;
- г) романизми (2): *БАЛА, БАЛАБАН*;
- д) турцизми (1): *ШУГА*.

Табела 4: Нумерички приказ термина страног порекла на основу припадности тематском пољу

Општи називи за болести, симптоме и знаке	5
Инфектологија	2
Неурологија	1
Оториноларингологија	2
Пулмологија	1

4. Вишечлане термилошке јединице чије су компоненте различитог порекла

Забележени термилошки спојеви (14):

- славенизам-домаћа реч: ЗАПАЛЕНИЈЕ ЖЕЛУЦА, ПОКВАРЕНИЈЕ КОСТИЈУ, ПУЗИРНИ ОСИП, СОЛНА ЧИШЋЕЊА, ХРАНИТЕЛНА БОГИЊА;
- славенизам-турцизам: ЗАПАЛЕНИЈЕ БЕЛЕ ЦИГЕРИЦЕ;
- славенизам-романизам: ТЕЧЕНИЈЕ БАЛА;
- славенизам-германизам: НЕВРОСНИ ФРАС;
- домаћа реч-славенизам: МЛЕЧНИ СОСУД, ЦРВЕНА ПЈАТНА;
- домаћа реч-латинизам: ГРОЗНИЦА КАТАРАЛНА;
- домаћа реч-турцизам: БЕЛА ЦИГЕРИЦА;
- латинизам-домаћа реч: СКЕРЛЕТНЕ БОГИЊЕ;
- домаћа реч-германизам: БЕЛОЦИГЕРИЧНА ХЕКТИКА.

Табела 5: Нумерички приказ термилошких спојева чије су компоненте различитог порекла на основу припадности тематском пољу

Општи називи за болести, симптоме и знаке	2
Инфектологија	3
Гастроентерологија	1
Реуматологија и ортопедија	1
Неурологија	1
Оториноларингологија	1
Пулмологија	4
Ендокринологија	1

3.2. Однос према савременом терминолошком систему српског језика

Забележена грађа подељена је у неколико група:

1. Термини који су сачували фонолошку структуру и значење (35):

балабан (ВМР: 795), богиње (ВМР: 798; МЛ: 111), бол (МЛ: 112; ВМР: 144, 798), болесник (ВМР: 798; МЛ: 112), болест (ВМР: 798; МЛ: 113), бунцање (ВМР: 802), ватра (РМС: 121), главобоља (МЛ: 271), гној (ВМР: 839; МЛ: 277), грозница (ВМР: 841; МЛ: 284), грч (ВМР: 840; МЛ: 280), гука (ВМР: 842), дебљина (ВМР: 809), дијететика (ВМР: 135; МЛ: 173), знак (ВМР: 1025), зној (ВМР: 1025; МЛ: 1044), кашаљ (ВМР: 872; МЛ: 410), костобоља (ВМР: 881; МЛ: 450), кравље богиње (ВМР: 882), краста (ВМР: 113; МЛ: 453), куга (ВМР: 885; МЛ: 467), лек (ВМР: 888; МЛ: 481), лекар (ВМР: 888; МЛ: 482), лишај (ВМР: 892; МЛ: 496), оспица (ВМР: 935), оток (ВМР: 937; МЛ: 641), прилепчивост (ВМР: 963), рак (ВМР: 970; МЛ: 756), рана (ВМР: 970; МЛ: 757), тровање (ВМР: 1006; МЛ: 958), трулеж (ВМР: 1007), чир (ВМР: 807; МЛ: 148), шуга (МЛ: 919), шуљ (РМС: 1525), шлог (РМС: 1513).

2. Термини код којих су уочене фонолошке (*мокроћа/мокраћа*) и/или творбене разлике (*исцеленије/исцељење*) (24):

бесноћа (ВМР: 796; МЛ: 102 – **беснило**), боља (ВМР: 798; МЛ: 113 – **болест**), боља очију (РМС: 889 – **очна болест**), гроза (ВМР: 841; МЛ: 284 – **грозница**), грозница желудна (ВМР: 1027 – **желудачна грозница**), загнојеније (ВМР: 1020 – **загној**), запал (РМС: 1372 – **упала**), запаленије (ВМР: 258; МЛ: 1031 – **запаљење**), избијеније (ВМР: 865 – **избијање**), исцеленије (ВМР: 863 – **исцељење**), каламлење (ВМР: 870 – **калемљење**), каламљење (ВМР: 870 – **калемљење**), каламњење (ВМР: 870 – **калемљење**), крвотекући суд (ВМР: 884; МЛ: 464 – **крвни суд**), мокроћа (ВМР: 909; МЛ: 556 – **мокраћа**), накаламлење (ВМР: 870 – **калемљење**), накаламљеник (ВМР: 913 – **накалемљен**), осипна бољетица (МЛ: 637 – **осипна болест**), пљувотеченије (ВМР: 953; МЛ: 680 – **пљувачка**), поморна болест (ВМР: 798; МЛ: 560 – **морска болест**), прокаженије (ВМР: 964 – **проказа**), скерлетина (ВМР: МЛ: 828 – **скарлатина**), хектика (ВМР: 531 – **јектика**), шкорбут (ВМР: 985; МЛ: 831 – **скорбут**).

3. Термини који су замењени другим лексемама (67):

бала (МЛ: 836 – **мукус, слуз**), бела цигерица (МЛ: 677 – **плућа**), белоцигерична хектика (ВМР 964; МЛ: 1007 – **туберкулоза**), бљување (ВМР: 548; МЛ: 705 – **повраћање**), болест руже (ВМР: 806; МЛ: 144 – **црвени ветар**), болештина (МЛ: 350 – **инфективна болест**), боља коже (МЛ: 162 – **дерматоза**), буба (ВМР: 970 ; МЛ: 756 – **рак**), бубуљица (ВМР: 839 – **гнојавица**), влага (МЛ: 338 – **течност организма**; МЛ: 338 – **хумор**), водена болест (ВМР: 233 – **хидропс**), горња кожица (ВМР: 826 – **епидерм**), детиње богиње (МЛ: 510 – **мале богиње**; МЛ: 560 – **морбиле**), дрктавица (ВМР:1005 – **тремор**), дуготрајећа болест (РМС: 97 – **хронична болест**), енглеска немоћ (ВМР: 452; МЛ: 755 – **рахитис**), енглески уди (ВМР: 452; МЛ: 755 – **рахитис**), живост жила (ВМР: 1028; МЛ: 1056 – **живац**), жилица (МЛ: 1001 – **вена**), запаленије беле цигерице (ВМР: 422; МЛ: 1032 – **пнеумонија**; МЛ: 1032 – **запаљење плућа**), запаленије желуца (МЛ: 264 – **гастритис**; МЛ: 1054 – **запаљење желуца**), запалност (РМС: 1372 – **упала**), зима (ВМР: 841; МЛ: 284 – **грозница**), златна жила (ВМР: 846 ; МЛ: 300 – **хеморoid**), кравља оспа (ВМР: 882 – **кравље богиње**), кувајући судић (ВМР: 805; МЛ: 142 – **црево**), лажна богиња (ВМР: 881 – **козлице**), лажна кравља оспа (ВМР: 881 – **козлице**), лаксир (ВМР: 813; МЛ: 170 – **дијареја**), лекарно средство (ВМР: 888; МЛ: 481 – **лек**), лекарско средство (ВМР: 888; МЛ: 481 – **лек**), лекарство (ВМР: 888; МЛ: 481 – **лек**), меур (ВМР: 951; МЛ: 675 – **плик**), млечни суд (ВМР: 1028 – **грудна жлезда**), назеб (МЛ: 709 – **прехлада**), невросни фрас (ВМР: 833; МЛ: 933 – **фрас**), озеб (МЛ: 709 – **прехлада**), осип богињаста (МЛ: 637 – **осипна болест**), осип прое (ВМР: 937; МЛ: 637 – **осип**), осипање (ВМР: 865 – **избијање**), пјатно (РМС: 724 – **мрља**), полеча (МЛ: 354 – **инкубација**), права кравља оспа (ВМР: 882 – **кравље богиње**), преболовање (ВМР: 863 – **исцељење**), прилепљивање (ВМР: 1015; МЛ: 991 – **вакцинација**), прилепчива болест (МЛ: 350 – **инфективна болест**), прилепчива боља (МЛ: 350 – **инфективна болест**), природне меурне богиње (ВМР: 798; МЛ: 111 – **богиње**), прицепљивање (ВМР: 1015; МЛ: 991 – **вакцинација**), пузир (ВМР: 951; МЛ: 675 – **плик**), пузирни осип (ВМР: 882 – **кравље богиње**), румен (ВМР: 806; МЛ: 145 – **црвенило**), скерлетне богиње (МЛ: 904 – **шарлах**), срдобоља (ВМР: 816; МЛ: 185 – **дизентерија**), трболив (ВМР: 813; МЛ: 170 – **дијареја**), трболив (ВМР: 813; МЛ: 170 – **дијареја**), тресавица (ВМР: 841; МЛ: 284 –

грозница), трзање жила (ВМР:1005 – **тремор**), трула грозница (ВМР: 1002; МЛ: 936 – **тифус**), увлачећи судићи ВМР: 884; МЛ: 464 – **крвни суд**), флека (РМС: 724 – **мрља**), хранителна богиња (ВМР: 798; МЛ: 111 – **велике богиње**; МЛ: 995 – **вариола**), црвена пјатна (МЛ: 228 – **еритем**), црвене богиње (ВМР: 798; МЛ: 111 – **велике богиње**; МЛ: 995 – **вариола**), црвенобобична болест (ВМР: 806 – **црвенка**; МЛ: 784 – **рубела**), човечија богиња (ВМР: 798; МЛ: 111 – **богиње**), шуљева болест (ВМР: 846; МЛ: 300 – **хеморид**).

У раду су забележене две (2) лексеме које су промениле своје значење у односу на забележену грађу:

врућина – *повишена температура тела*. (РМС бележи: *висока шемпература, јака топлота зрака, ваздуха, загрејаног од сунца, пећи и сл.* (РМС: 445)).

крвоток – *истицање, цурење крви, крварење*. (МЛ бележи: *протицање крви кроз артерије, капиларе и вене, под дејством срца и артерија*. (МЛ: 465)).

У анализираној грађи пронађено је и 13 термина и термилошких спојева који нису пронађени у контролним изворима: *грозница жучна, грозница катарална, зло жљездовно, коњска болест, немоћна бољетица, сврабна влага, смртна несвестица, покварена крв, поквареније костију, солна чишћења, суд усисателни, теченије бала, трулеж костију*.

3.3. Разлози за очување/губљење термина

На основу извршене анализе евидентно је да се медицински термилошки систем предстандардне епохе развоја српског језика разликује од данашњег. С обзиром на то да су у забележеној грађи поједине форме задржале свој облик и значење, а друге се у потпуности изгубиле, поставља се питање зашто се одређени термини фаворизују, а други губе. Један од циљева рада јесте давање одговора на претходно питање, при чему ће помоћи наведени критеријуми: 1) критеријум порекла; 2) критеријум структуре, и 3) семантичко-деривациони критеријум.

3.3.1. Критеријум порекла

Термини домаћег порекла су најзаступљеније форме у забележеној грађи, већином настали терминологизацијом лексема општег лексичког фонда. Лексичке празнине у домаћем лексичком фонду попуњаване су углавном славенизмима, који су временом потиснути из система. Тако су неке речи (1) посрбљене: *загнојеније* > *загној*, или (2) у потпуности замењене другим лексемама: *пузир* > *плик*.

Када је реч о терминима грчког и латинског порекла углавном су остали сачувани до данас. Тако су грчки термин *дијететика* и латински *кроста* остали у неизмењеном облику, док је латински термин *лакцир* у потпуности замењен другом лексемом (дијареја). Када је у питању латински термин *шкорбут*, у латинском језику термин је гласио *скорбут*, те је, претпоставља се, са формом *шк-* преузет из неког другог језика.

Термини страног порекла су претрпели одређене промене. Од термина немачког порекла, термин *хектика* је претрпео фонолошке промене – *јектика*, док је термин *шлог* опстао до данас. Када су у питању романизми, румунски термин *бала* је замењен другом лексемом (*мукус*, *слуз*), али прва варијанта је присутна у општем лексичком фонду.

Слична ситуација је са термином румунског порекла *балабан* који је забележен у савременим изворима иако се у општем лексичком фонду јавља његов синоним (*кијавица*). Преостали термин је турцизам *шуга*, који је остао неизмењен.

Иако је мало термина чије су компоненте различитог порекла, у већини случајева овакве форме нису опстале, а разлог је њихово порекло, нпр. *запаленије желуца* > *гастритис*; *енглеска немоћ* > *рахитис*. Славенизми и домаће речи замењивани су терминима страног порекла, у овом случају – латинског.

3.3.2. Критеријум структуре

Када је реч о структури забележеног термилошког система, поред модела уобичајених за савремени српски језик, уочен је и двочлани модел са постпозицијом атрибута, који је типичан за предстандардну епоху (*грозница желудна*, *грозница жучна*, *грозница катарална*, *зло жлездовно*, *сосуд усисателни*). Осим фонолошке промене (*грозница желудна* > *желудачна*

грозница), овакви термини се разликују и с обзиром на ред речи у синтагми. У свим осталим примерима атрибут је препонован (*скерлетне богиње, лекарско средство, осипна бољетица*).

С обзиром на то да савремени језик тежи економичности, велики број двочланих термина замењен је једночланим: *живост жила > живац; кувајући судић > црево; лекарско средство > лек*.

Осим двочланих термина, поједини трочлани термини су замењени двочланим: *права кравља оспа > кравље богиње* или једночланим термином: *лажна кравља оспа > козлице*.

Када су у питању синонимни термини, краткоћа је, такође, била пресудан критеријум. Преовлађују краћи, једночлани термини, док су се дужи, двочлани губили из језика: *бела цигерица > плућа*.

3.3.3. Семантичко-деривациони критеријум

Овај критеријум се односи на везу између конкурентних термина: у случају да за један појам постоје две термина који га одређују, а притом један термин има више значења, предност се даје оном који има једно значење (моносемичан) у односу на онај који има више значења (полисемичан), чиме се доприноси прецизности и једнозначности термина, нпр. *прилепљивање : прицепљивање* – термин *прилепљивање* (прилепити) има следећа значења: 1. *лепећи причврстити, залепити*. 2. *фиг. дати, наденути коме какав надимак; прогласити кога носиоцем какве особине (обично негативне)*, док термин *прицепљивање* (прицепити) искључиво има значење *накалемити (вакцинисати)*.

4. Закључак

Предмет овог истраживања, као што је већ напоменуто, била је анализа медицинских термина у делима *Кратко покушеније о каламлењу крављи богиња* Јожефа Сатмарија (1818) и *Торжествено лекарско сочиненије о хранителној богињи* Ђорђа Пантелића (1832).

Спроведена анализа указује на извесна одступања, али и сличности са савременим термилошким системом српског језика из области медицине.

Термини су подељени по тематским скупинама како би се показао степен заступљености термина у одређеним областима – највећи број термина припада области називи за болести, симптоме и знаке.

Анализа порекла показала је несразмерност у односу речи домаћег и страног порекла, тј. забележен је знатно већи број речи домаћег порекла (103) у односу на број термина страног порекла, што упућује на то да је процес терминологизације био веома заступљен. Када су у питању славенизми, заступљени су у делу у занемарљивом броју (13). Термини страног порекла (11), иако малобројни, подељени су у неколико скупина: грецизми (1), латинизми (4), германизми (3), романизми (2), турцизми (1). Иако у раду преовладавају једночлани термини, у нешто већем броју у односу на речи страног порекла забележене су вишечлане термилошке јединице (14) чије су компоненте различитог порекла.

Када је реч о односу забележеног термилошког система према савременој терминологији, највећи број термина (67) у потпуности је замењен другим формама; мањи број термина је сачуван у свом неизмењеном облику (35); незнатно мањи број у односу на претходну групу чине термини код којих су уочене морфолошке и/или творбене промене (24); мали је број термина (13) који није потврђен у контролном корпусу; занемарљив број термина (2) изменио је своје значење у односу на забележену грађу.

Структурни план указује на то да, иако је за предстандардну епоху развоја српског језика карактеристична употреба атрибута у постопозицији, у раду је забележено пет (5) примера оваквог модела, док преостала већина примера бележи препоновану позицију атрибута, што је карактеристика савременог језика.

Ако се упореди број простих (82) и сложених (59) лексема које најчешће представљају описе симптома или знаке одређеног обољења, незнатна разлика у броју забележених лексема могла би се објаснити непостојањем устаљене и стабилне медицинске терминологије у народу тог времена. Поставља се питање да ли се уопште може говорити о терминологији, јер, ако се забележена грађа употребљава у народу, а не у интелектуалним круговима, ако за њу нису карактеристичне основне карактеристике термина, онда можемо говорити само о једном лексичком систему који је егзистирао у народу током 19. века, тј. о тематској лексичкој групи која се односила на

болести и лечење, која би само у најширем смислу могла бити названа терминологијом (в. Cichonoska 1988: 23–26; Шипка 1998: 127–129; Вуковић 1988: 27).

Иако је делимично приближан број једночланих и вишечланих термина, на структурном плану уочљив је утицај језичке економије: двочлани, али и трочлани термини замењени су једночланим.

Семантичко-деривациони план упућује на семантику речи која је утицала на замену полисемичних речи моносемичним, чиме се доприноси прецизности и једнозначности термина.

Напоследку, може се закључити да је дошло до богаћења медицинског термилошког система савременог српског језика у односу на предстандардну епоху забележене терминологије. Процес формирања терминологије текао је у смеру позајмљивања, које представља најједноставнији модел богаћења лексикона, а како се развија наука, тако се и термилошки систем шири, чиме се ствара тежња ка усвајању заједничке медицинске интернационалне терминологије (Бјелаковић 2004: 32).

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелаковић, Исидора (2004). Називи за болести у лекарушама са територије Војводине у 19. веку. *Прилози проучавању језика*. Нови Сад, 34.
- Бјелаковић, Исидора, Ирена Цветковић-Тефиловић. Макроструктура и микроструктура Речника славеносрпског језика (огледна свеска). У: *Речник славеносрпског језика. Огледна свеска* (ур. И. Бјелаковић, И. Цветковић-Тефиловић, А. Милановић). Нови Сад: Матица српска. 17–32.
- Бјелаковић, Исидора (2017). *Терминологија код Срба у 18. и 19. веку (математичка географија и картографија)*. Нови Сад: Два пера. <<http://www.dvapera.rs/resursi/Isidora-Bjelakovic-Terminologija-kod-Srba.pdf>>
- Драганић, Вера и Олга Брадић (1996). Рад на медицинској терминологији – потреба медицинске науке и праксе. *Стандардизација терминологије*. Београд: Српска академија наука и уметности. 123–126.
- Јеленковић, Анкица (2011). Борба лекара за очување српског језика у медицини. *Зборник радова Другог научног скупа 800 година српске медицине*. Београд: Infinitas, Српско лекарско друштво. 213–221.
- Костић, Александар (1987). *Вишејезички медицински речник*. Београд: Нолит.
- РМС: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика I–VI*. Нови Сад–Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1990.

Штасни, Гордана (2001). Историјски аспекти стандардизације медицинске терминологије. *Књижевност и језик*. XLVIII/3–4: 29–38.

*

RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. I–XXIII. Zagreb: JAZU, 1880–1976.

Skok, Petar (1971–1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1–4. Zagreb.

Šipka, Danko (1998). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska.

Vujaklija, Milan (1980). *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd: Prosveta.

Katarina Radovanović

MEDICAL TERMS IN *KRATKO POKUŠENIJE O KALAMLENJU KRAVLJI BOGINJA* BY JOŽEF SATMARI (1818) AND *TORŽESTVENO LEKARSKO SOČINENIJE O HRANITELNOJ BOGINJI* BY ĐORĐE PANTELIĆ (1832)

SUMMARY

The paper analyzes medical terminology (signs, diseases, their symptoms, and healing) of the *Kratko pokušenje o kalamlenju kralji boginja* by *Jožef Satmari* from 1818. and *Toržestveno lekarsko sočinenije o hranitelnoj boginji* by *Đorđe Pantelić* from 1832. In addition to basic information about terminology, the paper also contains data about the author and language of the text. The collected data are given in a dictionary form, with notes about lexicographic processing. Noted terminological system was analyzed according to its structure and origin, then compared to terminological system of the modern Serbian language in order to establish reasons for preserving and/or losing certain terms.

KEY WORDS: terminology, terminological system, medicine, medical terms, 19th century

Мср Катарина Радовановић
Одсек за српски језик и књижевност
Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду
Србија
radovanovic.katarina98@gmail.com